

บทสรุป

ระบบการศึกษาสมัยใหม่ของไทย เริ่มต้นจากพระราชประสงค์ขององค์พระมหากษัตริย์ กล่าวคือเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นคุณค่าของการศึกษาว่า ถ้าให้ การศึกษาแก่ประชาชนแล้วจะช่วยให้ชาติบ้านเมืองเจริญขึ้น ทั้งช่วยจัดอุปสรรคทั้งหลาย ได้ดีขึ้น ฉะนั้นพระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้จัดตั้งโรงเรียนขึ้น ในชั้นต้นทรงใช้ สถานที่ในพระบรมมหาราชวังเป็นอาคารเรียน ต่อมาเมื่อการศึกษาเริ่มเป็นที่นิยมแพร่หลาย ของประชาชน จึงได้ทรงโปรดเกล้า ให้ใช้สถานที่ของวัดเป็นโรงเรียน โดยอาศัยกุฏิ ศาลา การเปรียญ หอฉันเป็นอาคารเรียน มีพระสงฆ์และฆราวาสเป็นครูสอนหนังสือ

การศึกษาในระบบใหม่นี้ได้รับอิทธิพลจากชาติตะวันตกมาก ทำให้มีระบบแบบแผน มีตัวโรงเรียนเป็นเอกเทศ มีแผนการศึกษา(หรือโครงการศึกษา) มีหลักสูตรที่ประกอบด้วย ความมุ่งหมาย เนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียน กระบวนการเรียนการสอน และการประเมิน ผล รวมทั้งได้จัดตั้งหน่วยงานที่รับผิดชอบดูแลในการจัดองค์การการบริหารการศึกษาขึ้นอย่าง มีประสิทธิภาพ

ปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความจำเป็นต่อการปฏิรูปมัธยมศึกษาในครั้งนั้น ประการแรก เนื่องจากอิทธิพลทางด้านการศึกษาของจักรวรรดินิยมตะวันตก รวมทั้งศิลปวิทยาการต่าง ๆ และวัฒนธรรมที่ถูกนำเข้ามาสู่เมืองไทยในช่วงนั้น ประการที่สอง ปัจจัยทางด้านความต้องการ คนเข้ารับราชการ ทั่วเขตที่บ้านเมืองในระยะต้นรัชกาลที่ 5 ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง รูปแบบการบริหารในส่วนราชการต่าง ๆ โดยกระจายงานออกถึง 12 กระทรวง (เมื่อ พ.ศ. 2435) จึงทำให้บ้านเมืองขาดแคลนกำลังคนที่มีความรู้เข้ารับราชการในตำแหน่ง ต่าง ๆ ที่จัดตั้งขึ้นใหม่เป็นจำนวนมาก และประการที่สาม คือเพื่อให้ราษฎรทั่วไปมีความรู้ ความสามารถเพิ่มมากขึ้น เพื่อเป็นพลเมืองที่มีประสิทธิภาพของประเทศ

หน่วยงานการจัดการศึกษาสมัยใหม่คือกรมศึกษาธิการ ตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2430 ต่อมาวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2435 จึงได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นกระทรวงธรรมการ มีหน้าที่ในการจัดการศึกษาโดยมีเสนาบดีบริหารงาน จึงย่อมเห็นได้ว่ารัฐยอมรับว่างานให้ การศึกษาแก่ประชาชน เป็นงานสำคัญของชาติประการหนึ่งในระดับกระทรวง และในปี เดียวกันนั้น รัฐบาลได้ออกประกาศที่สำคัญในด้านการศึกษาอีก 2 ฉบับ คือ

1. ประกาศจัดตั้งโรงเรียนชั้นมูลศึกษาทั้งในกรุงเทพและหัวเมือง
 2. ประกาศใช้หลักสูตร "กฎพิทักษ์สำหรับการศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียน
 มูลสามัญ" เพื่อใช้ในการเรียนการสอนของโรงเรียนที่จัดตั้งขึ้นตามข้อ 1 กิจการมัธยม
 ศึกษาได้เกิดขึ้นอย่างเป็นทางการก็ด้วยหลักสูตรฉบับนี้โดยกล่าวอยู่ในตอนที่ 3 ที่ว่าด้วย
 "สถานศึกษาในกรุง" ในหลักสูตรแบ่งชั้นเรียนออกเป็น 2 ประโยค ๆ ละ 4 ปี เมื่อ
 นักเรียนเรียนจบแล้วอาจเข้าเรียนต่อไปในระดับอุดมศึกษาได้ จึงนับได้ว่ากิจการมัธยมศึกษา
 ได้มีขึ้นในหลักสูตร เมื่อ พ.ศ. 2435 นับแต่นั้นมาการศึกษาในระดับนี้ได้เจริญก้าวหน้าขึ้นมา
 โดยลำดับทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพ

แต่เดิมมาการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาเป็นการเรียนตามระบบเก่า คือการ
 เสด็จเรียนของเจ้านายฝ่ายในทั้งพระองค์ชายและพระองค์หญิง คือพอพระชันษาได้ 3 ขวบ
 ก็ตั้งตนเรียนหนังสือไทยกับครูไปจนพระชันษาราว 7 ขวบ จึงเริ่มเรียนชั้นมัธยมศึกษา¹
 เนื้อหาวิชาที่เรียนก่อนที่จะปฏิรูปการศึกษา (พ.ศ. 2435) ให้มีระบบแบบแผน มีการเรียน
 วิชาภาษามคธ ภาษาไทย เลข การฝึกหัดกิริยามารยาท รวมทั้งการฝึกหัดวิชาทหารเรือ²
 (สำหรับพระองค์หญิง) ระยะเวลาเรียนชั้นมัธยมต้นกลางจะเรียนไปจนถึงโสกันต์ (อายุ
 ประมาณ 11-13 ปี) แล้วจึงเรียนต่อในระดับมัธยมตอนปลาย คือพระองค์ชายจะทรง
 ผนวชเป็นสามเณรเรียนพระธรรมวินัย และเรียนศิลปวิทยาเฉพาะอย่างที่ชอบพระอัธยาศัย
 การเรียนวิชาเฉพาะในสมัยก่อนอาศัยไปฝึกอยู่ในสำนักผู้เชี่ยวชาญด้วยเหตุที่ยังไม่มีโรงเรียน³
 เมื่อได้มีการปฏิรูปแล้วนับแต่ พ.ศ. 2435 โรงเรียนที่สอนในระดับมัธยมศึกษา (เดิมที่อยู่ใน
 โรงเรียนเดียวกันกับโรงเรียนมูลศึกษาและประถมศึกษา) ที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นนี้มี
 ความแตกต่างจากการศึกษาแบบโบราณ เพราะจัดเป็นโปรแกรมการศึกษาที่มีระบบมีแบบแผน
 เป็นการจัดการศึกษาให้แก่เด็กวัยรุ่นในสมัยนั้น เพื่อเตรียมตัวเรียนต่อในระดับสูงขึ้น พรอม
 กันนั้นได้กระจายการศึกษาในระดับกลางแก่สามัญชนมิใช่เพียงในหมู่ข้าราชการและเชื้อพระวงศ์
 จึงนับเป็นก้าวแรกของการให้การศึกษาแก่ชนชั้นนำ⁴ (elite) ที่เป็นสามัญชนด้วย

¹ สมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, ความทรงจำ, หน้า 9-10.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ กรมสามัญศึกษา, สัมฤทธิ์ผลของการจัดการศึกษาภาคบังคับ, หน้า 21-22.

ในแง่หลักสูตรมัธยมศึกษาได้เริ่มขยายตัวให้กว้างขวางขึ้นไปตามลำดับ นับแต่ พ.ศ. 2435 ถึง พ.ศ. 2475 ได้มีหลักสูตรเกิดขึ้นถึง 7 ฉบับ กิ่งกล่าวแล้วในแต่ละบท ในจำนวนนี้มีหลักสูตรฉบับ พ.ศ. 2446 ที่นับว่ามีลักษณะเด่นกล่าวถึงคือ

1. ผู้เรียนสามารถจะเรียนจบได้ในแต่ละตอนหรือระดับเมื่อไม่ประสงค์จะเรียนต่อ และสามารถจะออกไปประกอบอาชีพได้

2. ผู้เรียนเรียนจบการศึกษาของแต่ละตอนแล้ว สามารถที่จะโยกย้ายเลือกเรียนต่อได้ตามความถนัดหรือตามความสามารถของคนทั้งสายสามัญหรือสายวิสามัญ (อาชีพ) หรือไม่ก็ออกไปรับราชการทำงานส่วนตัว หรือเข้าศึกษาต่อในระดับสูงต่อไปอีกได้

ในแง่ปัญหาอุปสรรคของหลักสูตรที่มีมาทั้ง 7 ฉบับจะพบว่า หลักเกณฑ์ที่วางไว้ นั้นดี แต่ในทางปฏิบัติผลที่ออกมาหลายเป็นการจัดการศึกษาระดับมัธยมที่มุ่งผลิตคนเพื่อเข้ารับราชการไปโดยปริยาย ซึ่งเป็นมาตลอดทั้ง 3 รัชกาลที่เป็นเช่นนี้ก็เนื่องจากปัจจัยหลายประการ อาทิ เช่น ค่านิยมของคนไทย ความนิยมรูปแบบของชาติตะวันตกโดยผู้บริหาร การศึกษานำมาวางเป็นหลักสูตรและโครงการศึกษา (แผนการศึกษาชาติ) นำมาใช้กับเมืองไทยโดยที่ปรับปรุงให้เข้ากับสังคมไทยน้อยไป และอีกประการหนึ่งการศึกษาพิเศษ คือ สายวิสามัญศึกษาที่กล่าวถึงในหลักสูตร หลายฉบับด้วยกันก็มิได้มีการกำหนดชั้นเรียนเป็นที่แน่นอนลงไป กลับปล่อยให้เป็นที่อิสระแก่ผู้บริหารแต่ละโรงเรียนว่าจะกำหนดชั้นเรียนเอาเอง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นเหตุทำให้ผู้เรียนรวมทั้งผู้ปกครองของเด็กนักเรียนเกิดความไม่มั่นใจว่าเมื่อเรียนสำเร็จออกมาจากโรงเรียนแล้วจะเทียบความรู้กับชั้นใด จึงมีส่วนทำให้คนทั่วไปส่งบุตรหลานเรียนมัธยมศึกษาสายสามัญ แทนที่จะส่งเขาเรียนสายวิสามัญศึกษา(อาชีพ) ตามแผนการศึกษาชาติ (โครงการศึกษาระดับ พ.ศ. ต่าง ๆ ที่ประกาศใช้) องค์ประกอบอื่น ๆ ที่มีผลสำคัญทำให้เกิดความนิยมการศึกษาสายสามัญในช่วงนั้น เพราะสังคมชั้นสูงในขณะนั้นนิยมในตัวบุคคลผู้บริหารโรงเรียน เช่น ครูใหญ่ อาจารย์ใหญ่ ครู ตลอดจนทั้งนิยมในเรื่องชื่อเสียงของโรงเรียน ดังนั้นจึงเกิดการแข่งขันกันเพื่อเข้าเรียนแต่เฉพาะในโรงเรียนนั้น ๆ เป็นต้น

อาจสรุประบบบริหารการศึกษาทั้ง 3 รัชกาลได้ว่า บทบาทของเสนาบดีมีอิทธิพลมากรองจากองค์พระมหากษัตริย์ เมื่อศึกษาถึงบทบาทที่เสนาบดีทั้ง 5 คน กับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาแล้ว ต่างมีผลงานดีเด่นแตกต่างกันในแต่ละรัชกาล ในจำนวน

เสนาบดีทั้ง 5 คนนี้ บุคคลที่นับว่าเด่นในการวางรากฐานให้กับระบบการบริหารงานการศึกษา ควรได้แก่ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ทั้ง ๆ ที่มีอายุอยู่ในตำแหน่งเสนาบดีน้อยกว่าเสนาบดีทุกคน ผลงานสำคัญของท่านมีดังนี้

1. ได้จัดการปรับปรุงระเบียบบริหารงานบุคคลให้เป็นสัดส่วนขึ้นคือ จัดแบ่งงานรับผิดชอบให้อยู่ในแต่ละสายงานโดยแยกงานการบริหารออกเป็น 2 ฝ่ายคือ "วิชาการ" กับ "ธุรการ" นับว่าได้จัดทำขึ้นเป็นครั้งแรก พร้อมกันนั้นยังได้เพิ่มตำแหน่งสำคัญ ๆ ในทางบริหารอีก เช่น ข้าราชการตรวจการภาค ปลัดกรมสามัญศึกษา และกรมวิสามัญศึกษา ผู้ช่วยปลัดทุกกอง เป็นต้น

2. ในคานโรงเรียนเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้จัดโครงการสร้างโรงเรียนตัวอย่างเพื่อใช้สอนเป็นแบบอย่างขึ้น โดยกำหนดให้มีโรงเรียนระดับประถมศึกษา เมืองละ 1 โรงเรียน ระดับมัธยมศึกษาจะจัดให้มีมณฑลละ 1 โรงเรียน ในระดับมัธยมศึกษานี้ได้มีนโยบายที่จะกระจายการศึกษาออกสู่หัวเมืองให้มากขึ้น

3. ในเรื่องงบประมาณทางการศึกษา เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้แก้ไขการจัดสรรงบประมาณของกระทรวงศึกษาที่ได้รับจากกระทรวงพระคลังฯ เนื่องจากแต่เดิมมา การบรรจุ แต่งตั้งโยกย้าย เพิ่มบ่าเห็นจความดีความชอบจะต้องขอความเห็นชอบจากกระทรวงพระคลังฯ ก่อนแล้วจึงจัดทำได้ นับว่าวิธีการนี้ไม่เหมาะสมอย่างยิ่งต่อการบริหารงานบุคคลเพราะทำให้ล่าช้ายากต่อการปฏิบัติ เจ้าพระยาพระเสด็จฯ จึงขอแก้ไขให้กระทรวงธรรมการได้รับงบประมาณเป็นก้อนพร้อมทั้งรับผิดชอบในวงเงินเป็นการภายในเอง โดยจัดสรรงบประมาณเพิ่มลัทธิอัตราอยู่ในวงเงินงบประมาณ และยังได้กระจายเงินเดือนของข้าราชการในกระทรวงออกอีกเป็นชั้น เอก โท ตรี แทนเงินเดือนที่ใช้อยู่

4. เจ้าพระยาพระเสด็จฯ ได้วางแผนการศึกษาโดยมีโครงการพัฒนาการศึกษา ระยะยาว คือ โครงการ 31 ปี โดยประมาณการใช้จ่ายเงินมียอดถึง 25 ล้านบาท เพื่อขยายโรงเรียนประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษาให้เต็มตามโครงการ ถึงแม้ว่าโครงการนี้จะได้รับการคัดค้านและไม่สามารถปฏิบัติได้ตลอด เนื่องจากใช้เวลายาวนานเกินไป แต่ก็ทำให้เห็นว่าสมัยนั้นได้มีโครงการพัฒนาการศึกษา ระยะยาวมาแล้ว จึงนับได้ว่าเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ได้มองเห็นการณ์ไกล

ส่วนเสนาบดีกระทรวงธรรมการคนอื่น ๆ มีความสำคัญอยู่มากคือ พระองค์เจ้าธานีนิวัต และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี โดยทั้งสองท่านได้พยายามดำเนินงานทั้งหลายให้สำเร็จลุล่วงได้ก็เป็นแบบอย่างในระยะต่อมา ทั้ง ๆ ที่อยู่ในเวลาที่บ้านเมืองเผชิญกับวิกฤตการณ์สำคัญทางการเมืองการคลัง

ในอีกด้านหนึ่งของการจัดองค์การบริหารการศึกษาที่มีทั้งยุบและเพิ่มหน่วยงานมาเป็นระยะ ๆ ทั้ง 3 รัชกาล แต่มีข้อสังเกตว่านับแต่ปลายรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา รูปแบบการบริหารของกระทรวงธรรมการไม่ค่อยจะมีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ส่วนอำนาจการแต่งตั้งผู้บริหารการศึกษาระดับสูงอยู่ในอำนาจขององค์พระมหากษัตริย์ ร่องลงมาอยู่ในอำนาจของเสนาบดี อธิบดีและสมุหเทศาภิบาล ตามลำดับ¹

ปัจจัยร่วมของปัญหาต่าง ๆ ในการบริหารการศึกษาพอสรุปได้ ดังนี้

1. อำนาจต่อรองในเรื่องงบประมาณแผ่นดินกระทรวงธรรมการมีน้อย ทั้งนี้เนื่องจากคุณสมบัติส่วนตัวของเสนาบดีเอง พร้อมทั้งคณะผู้บริหารประเทศเห็นว่าการลงทุนเพื่อการศึกษาเป็นปัญหาเร่งด่วนน้อยกว่าปัญหาอื่น ๆ จึงมักจะถูกตัดงบประมาณจากที่ประชุมเสนาบดี ปัญหาเรื่องงบประมาณจึงเป็นความร่วมมือของปัญหาทั้ง 3 รัชกาล

2. เนื่องจากชาคมุสลิมที่มีความรู้ความสามารถที่จะรับงานตามโครงการที่มีในโครงการศึกษาที่วางไว้ ซึ่งเห็นได้จากการที่รัฐจ้างคองจ้างชาวต่างประเทศเป็นครู อาจารย์ และผู้บริหารงานตามกรมกองต่าง ๆ แม้ว่า การศึกษาในระดับอุดมศึกษา เช่น โรงเรียนฝึกหัดครู และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมทั้งคนไทยที่ส่งไปศึกษายังต่างประเทศ กำลังผลิตที่กล่าวมาก็ยัง ไม่สามารถผลิตได้สอดคล้องกับการขยายงานการศึกษาของชาติ จึงมีส่วนที่ทำให้กิจการมัธยมศึกษาได้รับผลกระทบกระเทือนไปด้วย

¹ สุกิจ นิมมานเหมินท์, "ความเป็นมาแห่งแผนการศึกษาของชาติ" บทเรียนจากการจัดการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2517), หน้า 235-268. ได้เขียนไว้ข้อความหนึ่งว่า "... ประเทศเราสามารถจะทำได้สิ่งมหัศจรรย์อย่างหนึ่งเราสามารถเอาคนหนึ่งมาตั้งเป็นอย่างอื่นได้ เพราะฉะนั้นคนไทยจึงพูดกันได้ว่า "อะไรก็เป็นได้ทั้งนั้น ขอแต่ให้มีผู้ตั้ง..."

3. ปัญหาเรื่องความสูญเปล่าทางการศึกษา เหตุที่เกิดการสูญเปล่านั้นเนื่องจาก เด็กที่เรียนครึ่ง ๆ กลาง ๆ ไม่จบชั้นประโยค ทั้งนี้เนื่องจากสาเหตุหลายประเด็น เชื้อเรียน เพียงครึ่ง ๆ กลาง ๆ แล้วออกมาเป็นเสมียน (ในระยะแรก ๆ ก็ได้) ต่อมาในรัชกาลที่ 6 ที่ 7 ปัญหาเหล่านี้ยิ่งเพิ่มมากขึ้น เด็กนักเรียนเหล่านี้ เช่น สอบตก หรือเข้าเรียนระดับอุดมศึกษาไม่ได้ ก็ไม่ยอมกลับไปช่วยพ่อแม่ทำไร่นาทำสวนทำนา จะสมัครเข้าทำงานก็ไม่มีใครรับ เด็กเหล่านี้ก็กลายเป็นปัญหาของสังคมในสมัยนั้น ทั้งนี้ก็เนื่องจากการเรียนการสอน การประเมินผล และความต่อเนื่องของระบบการศึกษาที่วางไว้ยังมีจุดบกพร่อง ทางออกของการแก้ปัญหานี้ในระยะนั้น คือการจัดการศึกษาสายวิสามัญศึกษา (วิชาชีพ) ในระดับมัธยมศึกษา แต่การจัดการศึกษาสายวิสามัญศึกษาในสมัยนั้นระดับชั้นไม่เด่นชัดจึงไม่สามารถแก้ปัญหาได้ และการศึกษาทางสายวิชาชีพ ประชาชนยังไม่ยอมรับจึงไม่เป็นที่นิยม การเรียนสายสามัญ จึงเป็นการศึกษาสายเดียวที่ทุกคนพยายามเรียนเพื่อเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาให้ได้ เมื่อไม่ได้จึงกลายเป็นปัญหาขึ้น

4. ความเสมอภาคทางการศึกษา กิจกรรมมัธยมศึกษาเป็นการจัดการศึกษา เพื่อสนองตอบความต้องการของบุคคลในวงแคบ ทั้งข้อเขียนของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ที่เขียนไว้ว่า

... การศึกษาสมัยนี้ดูจากรางานอื่น ๆ ต้องสำเร็จด้วยเงิน เพราะฉะนั้น เงินนั้นแหละจะเป็นผู้ตัดสินการศึกษาและอาชีพของมนุษย์ได้มากกว่าอาชีพของบรรพบุรุษ หรืออนามัยแห่งร่างกาย หรือแม่ความหลักแหลมแห่งสติปัญญาของเด็กเอง เด็กที่ผู้ปกครองมีเงินอาจเข้าเรียนในโรงเรียนดี ๆ ตั้งแต่ชั้นประถมตลอดจนถึงมหาวิทยาลัย หากจะไม่สำเร็จถึงยอดแค้ ก็เพราะอนามัยแห่งร่างกายอ่อนแอเป็นเหตุให้สติปัญญาทึบไปด้วยเข้ามาเป็นเครื่องตัดรอนเสีย แต่เด็กที่เกิดมาในครอบครัวยากจน ย่อมไม่สามารถขึ้นถึงยอดแค้ได้ด้วยบกพร่องทางทุนทรัพย์ เว้นไว้แต่ตัวจะเกิดมาเป็นอัจฉริยบุคคล ได้รางวัลทุนเรียนของรัฐบาล ของโรงเรียนหรือของบุคคลด้วยความสามารถเยี่ยมยอดในกวรรเรียนของตน...¹

¹ เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, "ความเรียงเรื่องต่าง ๆ ของ"ครูเทพ", อนุสรณ์ในงานศพนายครรรชิต เทพหัสดิน ณ อยุธยา (พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, 2514), หน้า 151.

จากข้อเขียนนี้จะเห็นได้ว่าโอกาสทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาจึงเอื้อต่อคนที่มีความฐานะการเงินดี หรือไม่ก็บุตรขุนนางเจ้านายเท่านั้น จะเปิดโอกาสเพียงเล็กน้อยสำหรับคนที่มีฐานะยากจน ดังกล่าวที่ว่า "...คนฉลาดที่เกิดในป่าหรือในท้องแถวข้างครัวไฟฟ้าได้มีโอกาสเข้ารับการศึกษาโดยควรแก่สติปัญญาได้ทุกคน ให้เหมือนช่างเผือกในป่าที่ได้มาขึ้นระวางในกรุงทุกเขือก ก็จะวิเศษหน้อยไม่..."¹ นั่นคือเด็กที่เป็นลูกชาวไร่ชาวนา โอกาสที่จะได้รับการศึกษาถึงระดับมัธยมหรือยิ่งระดับอุดมศึกษาจึงแทบจะถูกปิดตาย จึงเป็นเรื่องที่ไม่น่าแปลกเลยที่สังคมในสมัยก่อนจะมองความสำคัญของชาติสกุล เป็นปัจจัยหนึ่งสำหรับการคบค้าสมาคมกันในสังคมชั้นสูง

ข้อเสนอแนะในการวิจัยที่จะมีส่วนช่วยให้องค์กรเห็นปัญหาและพัฒนากิจการศึกษาระดับมัธยมศึกษาให้เด่นชัดขึ้น ควรจะได้มีการวิจัยการจัดการศึกษามัธยมศึกษาภาคเอกชน (โรงเรียนราษฎร์ หรือเซนต์คาทอลิก) เพราะโรงเรียนเหล่านี้มีส่วนในการผลิตและมีรูปแบบที่น่าสนใจและถ้าจะเป็นการดียิ่งขึ้น ควรจะได้ศึกษาการพัฒนาการในการจัดการศึกษาระดับมัธยมในระดับประถมศึกษาโดยต่อเนื่องจากงานวิจัยฉบับนี้ เพื่อจะได้ศึกษาว่าการศึกษามีการพัฒนาขึ้นหรือไม่ มีปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ อยู่น้อยเพียงใด เพื่อที่จะได้นำผลการศึกษาที่ได้ไปใช้ในการวางแผนการศึกษาในอนาคต ทั้งนี้เพื่อความเจริญของชาติบ้านเมืองให้สมดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงตั้งพระราชประสงค์ไว้เมื่อทรงเริ่มปฏิรูปการศึกษา²

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

² กระทรวงศึกษาธิการ, ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2435-2507,